

Anna Alsztyński

Вобраз маці ў творчасці Янкі Брыля

Acta Polono-Ruthenica 20, 7-16

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Alsztyniuk
Uniwersytet w Białymstoku

Вобраз маці ў творчасці Янкі Брыля

У сваёй аўтабіяграфіі *Думы ў дарозе* (1967) выдатны беларускі пісьменнік Янка Брыль (1917–2006) зазначаў: „Колькі б разоў я ні вяртаўся ў творчасці да вобраза старой, па-народнаму мудрай жанчыны-маці – перш за ўсіх мне ўспамінаецца свая. Нястомная, суровая і добрая”¹. Сапраўды, праз усё сваё доўгае жыццё пранёс пісьменнік любоў да сваёй маці Анастасіі Іванаўны, кранальна ўвасобіўшы яе воблік у сваіх творах. У апошняй сваёй кнізе *Парастак* (2006) Янка Брыль змясціў эсэ *Мой радавод*, у якім прама гаворыць: „Пра маму пісаў я, як пра бабулю, у аповесці *У сям’і*, як пра маці – у *Птушках і гнёздах*, а ўжо зусім адкрыта, «без выдумкі», – у аповяданнях *Ты жывеш, За светлую памяць*, у многіх лірычных запісах-мініяцюрах”².

Адным з першых твораў Янкі Брыля, прысвечаных маці, відаць, з’яўляецца аповяданне *Разбуди мяня заўтра рано...* (1937), штуршком да напісання якога стаў жахлівы сон дваццацігадовага юнака. Адкрыта лірычны маналог маладога беларуса, салдата польскага войска, які знаходзіцца ў вайсковым арышце, „матывуецца тут формай пісьма да маці”³. У першай частцы пісьма перадаецца сон, у якім герой бачыць смерць сваёй маці. Уражваюць многія падрабязнасці, дэталі ў адлюстраванні памерлай маці: „Ты ляжыш на пяску, выцягнуўшы ўздоўж сябе сухія, спрацаваныя рукі, нізка над вачыма павязаная чорнай, аслабленай і насунутай на вочы хусткай. Вочы назаўсёды зачынены, і ўвесь твар высохлы, і дзіўна тырчыць над ім тонкі нос з горбікам, такім самым як і ў мяне...”⁴.

Рэчаіснасць сна, у якой не існуе мяжы паміж разальным і ілюзорным, становіцца своеасаблівым правадніком пачуццяў, што нараджаюцца ў душы героя і якія ён з хваляваннем перадае ў другой частцы пісьма:

Даруй мне за ўсе мае крыўды, за грубасць, за ўсё тое з Волькай, за слёзы твае і бяссонныя ночы! Цяпер я ведаю, што ты даравала ўжо мне ўсё, а я... Я толькі сёння сабраўся прасіць прабачэння. Я плачу перад табой, цалую твае страпаныя валёнкі, – не адны ўжо ты іх страпала, служачы нам! – бо я не варты цалаваць твае сухія, карэлыя, спрацаваныя рукі (12).

¹ Я. Брыль, *Збор твораў у чатырох тамах*, Мінск 1968, т. 4, с. 445.

² Я. Брыль, *Парастак. Запісы і эсэ*, Мінск 2006, с. 94.

³ *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя, 1941–1965*, Мінск 2001, т. 3, с. 483.

⁴ Я. Брыль, *Ад сяўбы да жніва. Аповяданні*, Мінск 1987, с. 11. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Дзякуючы роздуму над штодзённым подзвігам маці, герой можа пераадолець душэўны крызіс: „Па мне не плач, – які ўжо я ні ўдаўся, а ўсё ж сваю справу раблю, пакутую за службу людзям, службу добра, якую ты ўсё сваё жыццё ціха, цярпліва нясеш, зусім не думаючы пра гэта...” (13). Назва твора – радок з верша вядомага рускага паэта Сергея Есеніна, яшчэ выразней падкрэслівае ролю маці, яе ўплыў на станаўленне асобы маладога чалавека. Пазней на старонках лірычнага рамана *Птушкі і гнёзды* (1942–1944, 1962–1964) Я. Брыль скажа:

Я прыйду, дарагая, я ўсё ж такі калі-небудзь прыйду!.. І ўсё зраблю тады, каб ты адпачыла ад слёз, ад пакутаў сваіх, ад беспрасветнай працы для нас, для зямлі. [...] А я буду зноў, як калісьці, і больш чытаць табе – і тое, што напісалі другія, і тое, што напішу я сам...

Тут ён яшчэ раз успомніў словы з Толевага першага пісьма: „А рукапісы твае яна хавае ў скрыні так раўніва, што не даступішся і не ўпросіш...”⁵.

Любоў і падтрымка маці не маглі застацца без водгуку: Янка Брыль і ў фашысцкім палоне, і пасля вяртання на Радзіму працягваў сваю пісьменніцкую працу. Зразумела, у яго творчасці не мог не з’явіцца вобраз маці. Цікава, што і ў першых, і ў пазнейшых сваіх творах пісьменнік стварае вобраз маці ў вельмі сталым узросце, што сам тлумачыць: „Колькі я памятаю яе, мама, на сорок пяць гадоў старэйшая за мяне, была заўсёды пажылой”⁶.

Прачула гаворыць пісьменнік пра маці-бабулю ў аповесці *У сям’і* (1943–1955). Праца над творам працягвалася 13 гадоў, за якія Я. Брыль паспеў і ажаніцца, і стаць бацькам, і назаўсёды развітацца з маці. Яго асабісты жыццёвы вопыт, безумоўна, паўплываў на створаны вобраз маці – старой сялянскай жанчыны, паводзіны якой падыктаваны вялікай любоўю да дзяцей і ўнукаў:

Бабуля развязвае слоічак з мёдам, а Ніна ласа глядзіць. І толькі бабуля развязала нітку і адняла паперку, – Ніна лізнула яе ды ад радасці:

– Бабка, лізні!

– Ліжы ўжо хоць сама...

Ды мусіла-такі лізнуць паперку, бо Ніна не адчэпіцца. Лізнула і зацмакала:

– Ах, шыкі-смакі! Новая навіна на старое чэрава, камарова сыць, мядзведжая сіла. Ну на, ліжы...⁷

Пісьменнік паказвае светлыя адносіны ўнучкі з бабуляй, гармонію і сваё разуменне дзяцінства і старасці, а таксама вялікую каштоўнасць дзіцячага ў чалавеку. „Пазней Я. Брыль часта, і ўсякі раз з добрай усмешкай, будзе вяртацца да тэмы адносін, узаемнай любасці [...] раніцы і вечара жыцця, што так выразна адлюстроўвае дыялектыку быцця”⁸, – як заўважае Юлія Канэ.

Янка Брыль стварае вобраз клапатлівай маці-бабулі, якая, як *казачны добры дух*⁹, заўсёды побач:

⁵ Я. Брыль, *Збор твораў у чатырох тамах*, Мінск 1968, т. 3, с. 158.

⁶ Ibidem, т. 4, с. 445.

⁷ Я. Брыль, *Збор твораў у двух тамах*, Мінск 1960, т. 1, с. 91–92.

⁸ Ю. Канэ, *Плынь. Літаратурная крытыка*, Мінск 1983, с. 44.

⁹ Я. Брыль, *Збор твораў у двух тамах*, т. 1, с. 91–92.

Бабуля ўступіла свой ложка каля печы, а сама курчыцца на лаве за сталом. Ды і колькі таго сну! – яна сядзіць каля Ніны больш за ўсіх. І хворая ж сама, нямоглая, з пакутамі, якія ўжо не адчэпяцца да самай смерці. Ды цяпер яна, відаць, забылася аб гэтым. Адкуль у старой бяруцца сілы, цярпліваць, прывет – ніхто з нас не дзівіцца. Усе мы прызвычайліся да таго, што як баліць, дык бабуля першая заўважыць, спытае, што з табой, найлепш палечыць; што хоць яна і суровая на выгляд і бязлітасная, калі стаўляе банькі, – і ад суровасці гэтай і ад банькаў заўсёды толькі добра¹⁰.

Адразу ўзнікае ўражанне асаблівай праўдзівасці, шчырасці сямейных адносін, якія для пісьменніка былі галоўнай каштоўнасцю.

„Прывыкне змалку да кнігі і будзе чалавекам”¹¹, – з упэўненасцю гаворыць Ганна Ганчарык, непісьменная сялянка, якая цудоўна распавядае і казкі, і гісторыі з уласна перажытага, часта нават прымушае сямейнікаў пачытаць усых. Відаць, бабуля, як і астатнія члены сям’і Ганчарыкаў, незвычайны чалавек. „Бабка, цярплівая і вясёлая, але практычная па натуры жанчына, – адзначае Уладзімір Калеснік, – называе паводзіны гаспадара і астатніх мужчынскіх сямейнікаў народным выслоўем «як маленькія». [...] Праўда, недзе ў глыбіні душы разумная кабета ўхваляе недахоп, бо і сама ж грэецца ля таго агеньчыка культуры, які яны запалілі ў хаце і ў вёсцы”¹². І яна не застаецца пасіўнай, але перадае святло культуры далей: „Аднойчы дзядзьку давялося падслухаць, як яна на вячорках пераказвала бабам аповесць Чэхава *У яры*, і дзядзька захоплена перадаваў нам гэты яе пераказ”¹³.

Яшчэй больш і падрабязней Я. Брыль гаворыць пра маці-бабулю ў апавяданні *Сцежка-дарожка* (1961). Лёс маці пісьменніка, яе характар і нават хвароба дастаюцца галоўнай гераіні апавядання – Іванісе:

Пра Іваніху нават і ў Жэнінай, няблізкай вёсцы гаварылі, што баба яна – суровая. Рана, яшчэ ў тую, “мікалаеўскую”, вайну аўдавела, сама і гаспадарыла баба, сама і дзяцей гадала, адмовіўшыся ад двух ці ажно трох прымакоў. [...] А сама, глядзі, яшчэ і цяпер справілася б і не з адной, і не з адным – і за кроснамі, і за плугам. Толькі што здароўя не хапіла на ўвесь век – ужо гадоў некалькі накульгвала Іваніха ад расшырэння вен, і чым далей, тым горш (316–317).

Вельмі цікава, што пісьменнік паказвае маці ў зусім новай ролі – свякрові. Ён, найперш, звяртае ўвагу на адносіны Іваніхі з нявесткай Жэняй: „Бо яна толькі так, пакуль яе добра не ведаеш, здаецца злоснаю. [...] свякроў паказвала нявестцы многае, чаго не паспела навучыць маці. Праўда, пакажа, а як не хутка пяроймеш, дык і пабурчыць, не без таго” (217). Адносіны Іваніхі і Жэні яшчэ больш зацесніліся і пацяплелі, калі апошняя ступіла на сцежку мацярынства. Янка Брыль перадае тыя пачуцці, што ўзнікаюць у душы маладой маці пад уплывам клопату і цеплыні, якія аказала ёй свякроў: „Жэня ўжо не толькі па закону называла Іваніху найдаражэйшым словам – мама, а часам нават ледзь-ледзь не таксама шчыра, як і родную маці” (318).

¹⁰ Ibidem, с. 95.

¹¹ Ibidem, с. 107.

¹² У. Калеснік, *Зорны спеў. Літаратурныя партрэты, нарысы, эцюды*, Мінск 1975, с. 220.

¹³ Я. Брыль, *Збор твораў у двух тамах*, т. 1, с. 108.

Пісьменнік, безумоўна, стварае светлы вобраз жанчыны, што ідзе праз жыццё з нязменнай любоўю і дабрынёй. Каб падкрэсліць уласцівыя яе асабе рысы характару, Янка Брыль уводзіць яшчэ аднаго героя – параненага байца, якому Іваніха разам з сынам даюць прытулак. Варта звярнуць увагу на тое, што пісьменнік не ўзводзіць сваю гераіню на п'едэстал, а падкрэслівае, што многія, як і яна, „пайшлі супроць нелюдзяў” (325). Яшчэ больш святла дадае вобразу Іваніхі яе клопат пра нявестку, якую старая жанчына стараецца аберагчы ад страху за сям'ю, што трывожыць яе самую, і яе сына. Сапраўдная шчырая любоў стаіць за ўсімі паводзінамі Іваніхі, якая іграе перад Жэняй своеасаблівы спектакль, каб толькі тая не даведалася пра параненага салдата ў гунне: „Пакуль старая тупала ў кухні, ужо з дарэмнай, нават смешнай для Жэні асцярогай дастаючы з печы гаршок, адліваючы капусты ў гаршчочак, укручваючы яго, лусту хлеба і лыжку ў тую дзяружку – больш ад чужога вока, чым дзеля таго, каб не астыла яда” (326–327).

У 1964 годзе пасля звыш дваццацігадовай напружанай працы Я. Брыль заканчвае адзіны ў беларускай літаратуры лірычны раман *Птушкі і гнёзды*, у якім вобраз маці набывае новы характар. Пісьменнік глядзіць на маці з перспектывы перажытага, намагаючыся намалюваць яе розныя партрэты, у тым і найранейшы. На жаль, „першыя ўспаміны расплываюцца ў ружовай, мілай імгле чалавечага досвітку, і памяць захоўвае толькі паасобныя малюнкi”¹⁴:

А да ўсяго абавязкова прыплятаецца тое, як мама – дома яшчэ, у кухні – палощча бутэльку. Спачатку шэрай вадою, з попелам, а потым штораз чысцейшай. Каб наліць туды малака з сабою хлопцам, на мора. Алесь не памятае, як ён потым, дзе і пры кім або з кім піў малака, бо ў памяці – на фоне сонечнага мора з двухкаляровымі лодкамі – сталася перш за ўсё тое папялістае боўтанне хваль за празрыстай сцяною бутэлькі...¹⁵

„Где граница между прозой и поэзией, я никогда не пойму” – згадваюцца адразу класічныя словы Льва Мікалаевіча Талстога, бо ў Янкі Брыля мяжа паміж празаічным і лірычным заціраецца, столькі ў ёй музыкі, эмацыянальнай насычанасці.

Янка Брыль па-майстэрску псіхалагічна даследуе душэўныя зрухі Алесья Руневіча, яго пачуцці і эмоцыі, паказвае, як дзіцячая любоў да маці („ён вярнуўся ў той час, у свой пачатак жыцця, калі мама была самая лепшая, калі ў гэтым не было найменшага сумнення”¹⁶) пад уплывам пачуццяў да настаўніцы, прачытаных кніг уступае месца агульнаму незадавальненню ёю. „Пазней, пасля маленства, было і інакш...”¹⁷ – успамінае Алесь Руневіч, а перад вачыма з'яўляюцца тыя хвіліны, у якія ён адмовіўся ісці да споведзі, раніў маці сваімі выказваннямі. Варта звярнуць увагу на пазіцыю пісьменніка, які сурова ацэньвае, але і адначасова ўсё ж апраўдвае галоўнага героя:

А было ж і іншае, бясконца, бязлітасна дзікае, калі ён – праўда, даведзены да адчаю сваім хлапечым розумам надсэнсам жыцця, – сказаў ёй аднойчы:

¹⁴ Ibidem, с. 34.

¹⁵ Ibidem, с. 35.

¹⁶ Я. Брыль, *Збор твораў у чатырох тамах*, т. 3, с. 153.

¹⁷ Ibidem.

– Ах, вы мяне нарадзілі? А хто ж вас, скажыце, прасіў?!

І таксама не думаў, што ён вінават. Нават і апраўданне знаходзіў. Ды і не абы-дзе, а ў самога з маленства любімага Пушкіна:

Дар напрасный, дар случайный,
Жизнь, зачем ты мне дала?...¹⁸

Такі падыход аўтара не павінен здзіўляць, бо жыццёвы вопыт дапамог яму зразумець нясталага, недасведчанага хлопца, які шукае адказу на адвечнае пытанне пра сэнс існавання. Юнак не знаходзіць разумення ў роднай хаце і таму, не ўглыбіўшыся ў кантэкст, вельмі эмацыянальна ўспрымае словы з аднаго з найбольш песімістычных вершаў класіка рускай літаратуры – А. С. Пушкіна. Я. Брыль дадае, што такія думкі нарадзіліся невыпадкова:

Слова „случайный” было для яго асабліва балючым: яно абражала брудным, страшным намёкам на тое, як ён з’явіўся на свет. З памяці не сыходзілі словы маці, падслуханыя ім даўно выпадкова: „Сорак чатэры было мне, калі я Алесем хадзіла. Самой было, мілая, брыдко...”¹⁹.

Позняе мацярынства, мабыць, паўплывала на ўзаемадасягненні маці і сына.

Пісьменнік засяроджваецца на паказе характару маці, які адлюстроўваюць сцэны з сямейнага жыцця Руневічаў. На старонках рамана не адзін раз падкрэсліваюцца працавітасць, набожнасць і суровасць маці, якая ў адзіночку выводзіць дзяцей у людзі. Калі-нікалі не адбыходзілася і без папругі, што ўспрымалася Алесем парознаму. З уласцівым яму гумарам апісвае Я. Брыль сцэну пакарання хлопцаў:

Дастала з-пад лаціны даўжэзны ключ, праз дзірачку ў вушаку адамкнула засаўку, ціха ўвайшла праз сені ў кухню, зняла з цвіка татаў рэмень, ш-шах! – адчыніла дзверы ў хату і давай шалёстаць [...] Насцябала бязбожнікаў і паставіла на калені. [...] О, маці білася моцна!..²⁰

Зусім інакш гаворыць пісьменнік пра маці, якая такім чынам карае Алеся-гімназіста: „А маці нагадзілася з поля і сваёю суровай, моцнай рукой адлупцавала яго як след. Застаўшыся зноў адзін, дамаўнік пакуль што нічога не робіць [...] і думае. Пра тую грубую гаспадарлівасць, што ўмее толькі біцца і крычаць”²¹. Далей у тэксце Я. Брыль апраўдвае Алеся-юнака, падкрэсліваючы, што бунтарства сына было нейкім чынам падыктаванае і незадавальненнем маці вальнадумствам сыноў, „якое яна, па натуры сваёй, выказвала часта і энергічна”²².

Сутыкненне Алеся Руневіча з лагернай рэчаіснасцю, з нечалавечымі ўмовамі дазваляе яму зразумець, „што і ў абмежаванасці яе светапогляду, і ў паслядоўнасці, з якой яна трымалася яго, жыла адзіная яе любоў – да іх, сыноў”²³. Урэшце,

¹⁸ Ibidem, с. 154.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, с. 48.

²¹ Ibidem, с. 102.

²² Ibidem, с. 154.

²³ Ibidem, с. 154–155.

галоўны герой усведамляе сабе найгалоўнае: „Так, я часта хацеў, каб яна была іншая, лепшая. І вельмі хацеў. Але ж яна ў мяне, як і ва ўсіх, – адна!..”²⁴.

Я. Брыль падкрэслівае, што нанава ўсвядомленая любоў Алесья Руневіча да маці адкрыла яго вочы на сапраўдны вобраз самага дарагога чалавека:

Многа чытаў ёй падлеткам Алесь, асеннімі ды зімовымі вечарамі. Тады яна рабілася другой. То ціха і нястомна слухала пад вуркатлівы шум верацяна і механічна-руплівае смыканне кудзелі, то дабрадушна, неяк молада, калі дык ледзь не па-дзіцячы, смяялася з чаго-небудзь, то спынялася прасці, доўга, пра ўсё забыўшыся, думала, і на вачах яе па-яўляліся слёзы²⁵.

Абавязкова трэба звярнуцца і да самага шчырага твора Янкі Брыля пра маці – апавядання-эсэ *Ты жывеш* (1966), якое, як падкрэсліў сам аўтар, пазбаўлена найменшай выдумкі пра Анастасію Іванаўну. Я. Брыль з перспектывы гадоў (маці пісьменніка памерла ў чэрвені 1948 года) гаворыць пра сваю маці, яе адыход. Уражае яго драматычнае, перапоўненае жалем прызнанне:

Мне расказалі, што, паміраючы, яна хацела аднаго... Я не магу ні думаць, ні пісаць пра гэта спакойна. І мне не брыдка за слёзы ні перад тымі, хто будзе гэта чытаць, ні перад самім сабою, ужо таксама немаладым. Яна хацела, каб толькі пасьпеў прыехаць я, яе найменшае, дзесятае дзіця. Гаварыла пра гэта, усё правярала, ці паслалі ж хаця тэлеграму, а потым, калі адняло мову, толькі глядзела, і ёй паўтаралі, пазнаючы па вачах, што я прыеду, што хутка вось буду (412).

На жаль, пісьменнік не быў з маці ў яе апошнія хвіліны, што, безумоўна, многія гады заставалася адной з самых балючых, незагойных ран. Аўтапрызнанне дазваляе ўявіць сабе, колькі каштавала Я. Брылю вяртанне ў мінулае. Лірычная споведзь пісьменніка – своеасаблівае тэрапія, якая павінна прынесці палёгку. І таму Я. Брыль не засяроджваецца толькі на тузе па маці. Апавяданне нібы пранізана сонцам, тужлівыя, журботныя ўспаміны пераплятаюцца з светлымі:

Яна вельмі любіла чай. Клала ў яго адну-дзве лыжачкі вішнёвага варэння або падлівала трошкі кагору, “царкоўнага віна”. Я ўжо мог зарабіць і на гэта. Аднак не хацела доўга заседжвацца ў маім “скварэшніку”, – у цеснай кватэры на пятым паверсе, – асабліва вясною, калі недзе дома, у вёсцы зазелянеліся грады (413).

Гаворачы пра адносіны сваёй маці з іншымі людзьмі, пісьменнік коратка, але дакладна раскрывае яе характар. Перад вачамі чытача паўстае вобраз клапатлівай, добрай і шчырай жанчыны, якая на працягу ўсяго жыцця дапамагае між іншым калеку брату-краўцу:

Яна, старэйшая на дзесяць год сястра, вывела яго, рана асірацелага, у людзі, дала яму ў рукі тую іголачку, калі ажаніўся – часта хадзіла мірыць са сварлівай жонкай, і нават старога яго лічыла нібы малым, якога кожны можа пакрыўдзіць” (414).

²⁴ Ibidem, с. 155.

²⁵ Ibidem, с. 156.

Я. Брыль гаворыць і пра цяжкі лёс, пакуты, што выпалі на лёс яго маці: „На долю яе прыйшлося чатыры вайны, тры рэвалюцыі, пяць перамен улады, семдзят шэсць год прасніцы, сярпа і цэпа, трохі песьняў і цэпа, куды больш думак, чакання і слёз” (413–414), а пазней і дадае, што „мог бы расказаць і, можа, раскажу пра пакуты іншых маці, – непараўнальна большыя, чым выпалі на долю маёй” (415). І сапраўды, да вобраза маці пісьменнік звяртаўся яшчэ неаднойчы, пра што вельмі трапна выказаўся Анатоль Кудравец, які падкрэсліў, што гэта „яшчэ адно апавяданне пра маці, – вельмі асабістае, вельмі інтымнае – да сьлёз, да болю, пра самага дарагога і адзіна роднага чалавека на сьвеце. Як споведзь перад самім сабой, перад усім сьветам, як ачышчэнне, і ў гэтай споведзі сваёй пісьменьнік скажа пра тое, што ён хацеў сказаць, што ён скажа пасыла чытачам пра многіх другіх маці”²⁶.

Удзячнасць і павага да маці гучыць у кожным з прысвечаных ёй твораў, сярод якіх вылучаецца апавяданне *За светлую памяць*. Сваю маці Янка Брыль прадставіў тут як поўную ўнутраных сіл асобу, якая змагла ператрываць усе цяжкія хвіліны ў жыцці, прайсці годна праз усе іспыты. Я. Брыль прыводзіць гісторыі з жыцця сваёй маці, у якіх выявіліся яе смеласць, мужнасць, пачуццё ўласнай годнасці. Напрыклад, як у апаведзе пра тое, як Анастасія Іванаўна ўступілася за аднаго з суседзяў:

Як сёння бачу старую – ссутуленую, з кічкам. Кульгае, спяшаецца, як заўсёды спяшалася на ўсё патрэбнае, важнае.

Мне не адразу стала зразумелым, што гэта яна *туды*, дзе крык на суседнім двары. [...]. Наша маці, калі паліцаі, спешыўся на вуліцы, на двары білі яго нагайкай (яшчэ адна традыцыйная «сила оружыя») і прыкладамі двух карабінаў, – маці ішла на іх ад незачыненай брамкі, і яны – нечаканасць? – спыніліся²⁷.

З адлегласці часу пісьменнік аналізуе сітуацыю, разумеючы, колькі адвагі трэба было мець, каб, нягледзячы на рэальныя пагрозы, ісці на дапамогу пакрыўджанаму.

Янка Брыль малое партрэт маці, звяртаючы ўвагу не толькі на характар, унутраны каштоўнасці, але і фізічную асаблівасць:

Нагу са страшнымі вузламі варыкозных вен, з язвямі на іх, яна лячыла яшчэ ў Адэсе, а тут і лячыцца не было калі, і местачковы пан доктар нічога не дапамог, а на дадатак, спяшаючыся з поля, не сганулася пад калючую драціну, якою было ад дарогі зацягнута прыгуменне, а напяла яе ўніз рукою, каб перасігнуць, шарпанула ржавымі калючкамі па тых вузлах ды язвах, і неўзабаве прыкінулася яшчэ і экзема. Начамі, прачнуўшыся, на яе асцярожны плач ці пацерны шэпт, можна было зразумець, як ёй балюча, як яна ўдзень цярпела, а ноччу не можа заснуць²⁸.

У прыведзеных словах – не проста спачуванне маці, якое адчувалася ў ранейшых згадках пра яе хваробу, тут выяўляецца глыбокае, добрае разуменне гора маці,

²⁶ А. Кудравец, *І сонечнае святло, і радасць. Успамін пра Янку Брыля, „Дзеяслоў”, № 29*, [online:] <www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/kud29?OpenDocument>.

²⁷ Я. Брыль, *Пишу як жыву. Аповесць, апавяданні, мініяцюры*, эсэ, Мінск 1994, с. 83.

²⁸ Ibidem, с. 80.

на што, магчыма, паўплываў і сталы век самога пісьменніка, яго змаганні з бяссонніцамі і праблемы з нагамі. Пошукі спосабаў пераадолення недахопаў уласнага цела прыводзяць Я. Брыля да роздуму над тым, якім чынам яго маці перамагала свае болі: „Мне здаецца таксама адзнакай сілы, можа нават і мужнасці, – гумар, які ў яе быў, як там часамі ні жылося”²⁹. Відавочна, ад маці пераняў пісьменнік перакананне, што ўнутраны настрой дапамагае пераадолець фізічную слабасць. Варта падкрэсліць, што Я. Брыль даволі часта нават цытуе маці: „Пяць хлопцаў у мяне, і ўсе адзін на аднаго не падобныя. Кожны сам у сваю с... удаўся!...”³⁰. Часам пісьменнік нават змяшчае ў сваіх творах яе расказы, як, напрыклад, аповед пра глухую бабу і слепаватага дзедзю, якія спраўлялі святы абрад увечары перад Вадохрышчам:

Дзед пайшоў першы. Ён там будзе стаяць у кутку, а баба пытацца з парога. [...] Ну, дзед пайшоў у куток, а баба – пакуль яна свечку запаліла ў парозе – стаіць ды вэргае: „Хто там ходзіць? А што ён родзіць?...” Свіронак іхні, як і наш, на пограбе. Дзед наступіў на заткала ды ў яму – збух! Рава адтуль: „Г... ён родзіць! Ніяк не ўстану, падло ты глухое!...”³¹

Відаць, Анастасія Іванаўна была адорана своеасаблівым пачуццём гумару, па-сялянску грубаватым, поўным дыстанцыі да сябе і свету, што неаднойчы прыносіла палёгку і ачышчэнне. Такім жа гумарам прырода абдаравала, як відаць, і Янку Брыля.

Вобраз маці знайшоў адлюстраванне і ў самым любімым жанры Я. Брыля – лірычнай мініяцюры, з якой прыйшоў ён да чытача ўжо ў сталым узросце. Мабыць таму ў сваіх мініяцюрах пра маці пісьменнік, найперш, аддае перавагу светлым успамінам маленства: „[...] мая мама, ужо ў Загоры, значыцца, калі мне было пяць ці шэсць гадоў, падняўшы мяне з дужа цёплай балеі, пацалункамі высмоктвала мыла з вачэй, каб не плакаў – пястун. Зусім не брыдкае, бо шчаслівае слова³², ці ...Яна за вечнай прасніцай, а я, малы, над кнігай. – Позна, сыноч. Лажыся. І заўтра ж будзе дзень”³³. Прачула гаворыць пісьменнік пра маці, пра яе ласку, клапаціліваць.

Пісьменнік з настальгіяй вяртаецца ў краіну дзіцячых гадоў, якую, відаць, лічыць сапраўдным Эдэмам:

Як маці сеяла муку, а мне, малому, прыгаворвалася: „Пакі, пакі, пакі!” – калі яна паляпвала далоньмі па абручы сіта. Я ўжо чуў гэтае „пакі” з малітваў у царкве і ў маміных дома і ведаў, мусіць, што гэта – „яшчэ”.

Потым яна ад „пакі, пакі” пераходзіла да „сею, сею, сею!”, хутка-хуценька сеяла на стол духмяную муку.

А мне было так добра ад гэтай светлай, хлебнай музыкі³⁴.

²⁹ Ibidem, с. 85.

³⁰ Ibidem.

³¹ Я. Брыль, *Збор твораў у чатырох тамах*, т. 3, с. 157.

³² Я. Брыль, *Вячэрняе. Лірычныя запісы і мініяцюры*, Мінск 1994, с. 233.

³³ Я. Брыль, *Блакітны зніч. Лірычнае*, Мінск 2004, с. 30.

³⁴ Я. Брыль, *Вячэрняе*, с. 198.

Пісьменнік, якому ўвогуле ўласціва бачыць нязвычайнае ў паўсядзённым, з вялікай пашанай адлюстравыць самы звычайны дамашні занятак маці. Дзяцінства пісьменніка было, відаць, бязвоблачным, шчаслівым, бо Анастасія Іванаўна, пакуль хапіла сіл, старалася абараніць дзяцей перад праблемамі, што несла нялёгкае сялянскае жыццё.

У сваіх лірычных запісах Янка Брыль не адзін раз падкрэслівае, што Анастасія Іванаўна выхоўвала сыноў ледзь не па-мужчынску сурова, нястомна паўтараючы правілы добрага выхавання. Навука маці прынесла плён. У адной з мініячур Я. Брыль распавядае пра тое, як паліцаі зайшлі ў яго родную хату, каб спытаць пра сыноў-партызанаў старэйшай сястры Віліты:

Калі тойвялы „бобік”, прысеўшы на лаве, спытаўся ў мяне, нібы між іншым: „Ну, дзе ж цяпер твае пляменнікі?”, я, для адводу, вылаяўся, у тым сэнсе, што а чорт іх ведае. Вылаяўся пры маме – упершыню ў жыцці, на сваім дваццаць сёмым годзе. Было вельмі прыкра, ледзь не таксама, як боязна за сястру [якая хавалася на печы – А. А.], і прыкра помніцца дагэтуль...³⁵

Крытычны ў адносінах да сябе і сваіх учынкаў пісьменнік не можа забыць пра тое, што здарылася, а яго любоў і пашана да маці не дазваляюць апраўдаць сказанае нават жахлівымі абставінамі.

У *Дамайніку* з цыклу *Іскрынікі* пісьменнік расказвае пра прадбачлівасць, дбайнасць маці пра будучыню, што праяўлялася ў штодзённай працы: „У пограбе, перагароджаным на бульбу і на бочкі, стаяла капуста, шаткаваная і галоўкамі, салёныя агуркі, усё амаль да новага. Так што суседкі прыходзілі «пазычаць», а гаспадыні, пэўна ж, гонар”³⁶.

З відавочнай усмешкай у іншай мініячурцы ўспамінае Янка Брыль мікалаеўскія грошы, якія маці хавала „ад унучкі, якая выкрадала з яе старога куфра гэтыя прыгожыя паперкі, каб пазабаўляцца. Праз чвэртку веку пасля рэвалюцыі. Няўжо ўсё верыла, нястомная векавая руплівіца, што «яшчэ пойдучы?»”³⁷.

Праз усё творчае жыццё Янкі Брыль раз-пораз вяртаўся да вобразу маці. Хочацца паўтарыць за ім: „ты жывеш”. Памяць аб ёй захавана ў творчай спадчыне яе наймалодшага сына. У сваіх творах Я. Брыль глыбока і шчыра раскрывае характар Анастасіі Іванаўны, распавядае пра яе жыццёвыя подзвігі. Пісьменнік, вядома, не спыняецца толькі на аповедзе пра родную матулю. Гаворачы пра яе, гаворыць, безумоўна, пра беларускую жанчыну, пра маці ўвогуле, бо, як ён сам пазначыў у апавяданні *Праведнікі і зладзеі*, „усе яны крышку падобныя, нашыя маці...”³⁸.

³⁵ Я. Брыль, *Дзе скарб ваіш. Лірычная проза*, Мінск 1997, с. 123.

³⁶ Ibidem, с. 27.

³⁷ Ibidem, с. 151.

³⁸ Я. Брыль, *Збор твораў у двух тамах*, т. 1, с. 22.

Streszczenie

Obraz matki w twórczości Janki Bryla

W twórczości wybitnego białoruskiego pisarza Janki Bryla istotne miejsce zajmuje obraz matki. Przez pryzmat własnych przeżyć i doświadczeń pisarz opowiada o charakterze swojej matki, jej relacjach z ludźmi, dochodząc do głębszych uogólnień. W artykule analizowane są takie utwory pisarza, jak powieść *Птушкі і гнёзды*, opowieść *У сям'і*, opowiadania *Разбуди мяня заўтра рано...*, *Сцежка-дарожка*, *Ты жывееш*, *За светлую памяць*, a także proza liryczna. Szczególną uwagę zwraca się na ewolucję w sposobie postrzegania i przedstawiania obrazu matki-Białorusinki.

Summary

The subject of his mother in Yanka Bryl's writing

In the literary works of prominent Belarusian writer Yanka Bryl the on going theme is the subject of his mother. Through his own introspection and the collection of his life experiences, the writer talks about the character of his mother, her relationships with men, about death, and reaching the deeper meaning of life. The article examines the writer's works in the book *Птушкі і гнёзды*, novel *У сям'і*, stories *Разбуди мяня заўтра рано...*, *Сцежка-дарожка*, *Ты жывееш*, *За светлую памяць* and also lyrical miniatures. Particular attention is paid to the development of the way Yanka Bryl shows and describes the individuality and persona of his Belarusian mother.

Key words: subject of mother, relation mother – Sohn, autobiographical approach, lyric prose.